

РИВОЖЛАНИШИДА НУҚСОНИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ ТАЪЛИМ ОЛИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Гапурова Дилноза Таджибаевна

Тошкент давлат педагогика университети

в.б.доц.

Аннотация: *Ушбу мақолада алоҳида ёрдамга муҳтож бўлган болалар таълим тизими ва мазмунини такомиллаштириш, модернизациялаш борасида амалга оширилган илмий тадқиқот ишлари, меъёрий ҳужжатлар, имконияти чекланган болаларнинг таълим олиш имкониятларининг қисқача таҳлили баён этилган.*

Шунингдек, хорижий давлатлар олимларининг алоҳида таълимга эҳтиёжи бор болалар таълим технологияларининг ўзига хос хусусиятлари, ҳуқуқий асослари, мақсад ва вазифалари, эҳтиёжлари ва тамойиллари каби масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: *Болалар ҳуқуқи ҳақидаги Конвенсия, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», «Махсус таълим зарурияти», Инклюзив таълим, Инклюзив таълим технологияси, ўқув дастури, восита, метод.*

Ҳар қандай жамиятда ёш авлоднинг ҳар томонлама етук, комил инсон бўлиб вояга етишига, муносиб фуқаролар сифатида улғайиб, давлат тараққиёти ва гуллаб-яшнашига улуш қўшишларига умид боғланади. Бутун жаҳон болаларига тегишли бўлган болалар ҳуқуқи ҳақидаги Конвенцияда, Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунида, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» сингари қатор муҳим меъёрий ҳужжатларда кўрсатилишича, барча болалар, шу жумладан, жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бор болалар ҳам меҳнат қилиш, таълим олиш, ҳаётда ўз ўрнини топиш ҳуқуқларига эгадирлар.

1993 йил 1 декабрда 153 мамлакатда болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Конвенциянинг ратификация қилиниши воситасида, уларда болалар келажагини муҳофаза қилишга тайёр эканлик намойиш этилди. Конвенция бутун жаҳон болалар ҳуқуқлари ҳақидаги Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномасидир. Конвенция – бола ҳуқуқлари ҳақидаги универсал расмий Кодексдир. Конвенцияда болалар ҳуқуқлари тўрт тоифага ажратиб берилган бўлиб, улар 54 моддани ўз ичига қамраб олган [1].

1994 йилда ЮНЕСКО «Махсус таълим зарурияти» номли ҳужжатни тайёрлаб, унда махсус таълимга муҳтож болалар ва ёшлар учун таълимни ташкил этиш ҳамда такомиллаштириш масалаларини кўриб чиқди. Ушбу таълим турида асосий ўрин реабилитация масалаларига ажратилган [10].

Ҳужжатда: «Махсус таълимни алоҳида ёрдамга муҳтож инсонларга ташкил этишдан мақсад – жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсонли бор болалар ва ўсмирларни мустақил, ҳамма қатори яшаш шароитида жамиятга тиклаш», – деб таъкидланган [7].

Е.Л.Гончарова, О.С.Никольская, О.И.Кукушкина таъкидлашича, алоҳида таълимга эҳтиёжи бўлган бола максимал даражада ривожланиши, таълим ва тарбия олиши учун зарур шароитларга эга бўлиши лозим. Шунингдек, имконияти чекланган болаларнинг ҳар бир тоифаси учун ҳар бир ёшга, ривожланиш хусусиятига ва таълим босқичига қараб алоҳида таълимни тенг даражада аниқ, батафсил ва илмий асосланган ҳолда олиб борилиши зарурлигини билдиради.

Имконияти чекланган болалар нормал ривожланишдаги болалар каби топшириқ ва вазифаларни тезлик билан мукамал амалга ошира олмасаларда аммо имконият даражасида бажара оладилар. Имконияти чекланганлик – қобилиятсизлик, дегани эмас.

Хар қандай ҳолатда ҳам, касаллик ва камчиликда ҳам, муаммолар бўлса ҳам болада тараққиёт давом этади [5]. Д.Б.Якубжанованинг таъкидлашича, жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларни ўқитиш, тарбиялаш ва ижтимоийлаштириш масаласи илмий жамоатчилик томонидан кенг тадқиқ этиб келинмоқда. Дакар декларацияси асосида қабул қилинган “Таълим ҳамма учун” режа-дастурига мувофиқ бутун жаҳонда умумий таълим тизимига инклюзив таълимни жорий этиш масаласи алоҳида аҳамият касб этмоқда [9]. Бугунги кунда “имконияти чекланганлик” тушунчасига нисбатан ижтимоий ёндашув аҳамиятининг ошиб бориши бу тоифадаги шасхларнинг нафақат ўзгалар ёрдамига муҳтож бўлган, жамиятнинг алоҳида - нофаол тоифасини ташкил этишидан қатъий фарқли ўлароқ, ривожланишининг дастлабки даврлариданоқ улардаги нуқсонларнигина эмас, балки бошқалар каби жамиятга фаол интеграциялашуви ва ижтимоийлашув имкониятларини ҳам ўрганиш, коррекцион-педагогик технологиялар ва методлар орқали ўзининг турли соҳалардаги эҳтиёжларини қондиришга қодир бўлган шахс даражаси томон камол топишига кўмаклашиш зарурлиги эътироф этилмоқда.

Имконияти чекланган болаларда ижтимоий тажрибанинг пайдо бўлиши ва такомиллашуви нормал ривожланишдаги болаларга нисбатан мураккаброқ

кечади. Чунки жисмоний ва психик нуқсонлар уларнинг ёшига мутаносиб равишда ҳаётининг фаолиятнинг турли соҳаларидаги билим, кўникма ва малакаларни эгаллашлари ва ижтимоий-маданий муносабатларга эркин кириша олишларига ҳалал беради [3].

Таълим муассасасида имконияти чекланган болалар ва ўсмирларнинг таълим олишлари учун зарурий психолого-педагогик, коррекционшароитларни яратиш, уларнинг имкониятига йуналтирилган умумтаълим дастурлари ва коррекцион ишларни амалга ошириш орқали руҳий ривожланиши, ижтимоий мослаштиришни амалга ошириш лозим [7].

Жаҳонда жисмоний ёки руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болалар сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий соҳаларда жамият ҳамда давлатни ривожлантиришнинг тенг ҳуқуқли иштирокчиси экани эътироф қилинмоқда.

Махсус таълимга эҳтиёжи бўлган болаларни мактабгача таълим, умумий ўрта таълим олишини йўлга қўйиш, уларнинг ижтимоий ҳимоя тизимини мустаҳкамлаш, ногиронлиги бўлган болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда инклюзив таълимга жалб этиш UNICEF ташкилоти томонидан қўллаб-қувватланмоқда [2]. Болада нуқсон бўлишига қарамай, унга қўлидан келадиган иш турини ўргатиш, ўқитиб тарбиялаб, жамиятда ўз ўрнини топиб кетишига ёрдам бериш (ижтимоий реабилитация қилиш) зарурдир [8].

Мамлакатимизда имконияти чекланган болалар таълим-тарбияси ва уларнинг ижтимоий ҳаётга мослашувига қулай шароитлар яратиб берилмоқда. Уларни жамиятга интеграция қилиш, аввало, имкон қадар саломатлигини тиклаш мақсадида «Имконияти чекланган болалар учун умумий таълим лойиҳаси» асосида иш юритиб келинмоқда. Бунда, асосан, инклюзив таълим имкониятларидан фойдаланиш кўзда тутилмоқда.

Натижада инклюзив таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик хусусиятларини, ўзига хос имкониятларини чуқурроқ ўрганиш, у билан боғлиқ муаммоларни аниқлаш, самарадорлик жиҳатларини асослаб бериш долзарб илмий муаммога айланмоқда. Чунки инклюзив таълим усули барча болаларнинг руҳий-жисмоний ҳолатидан қатъи назар таълим жараёнида тўлақонли иштирок этишини таъминлашга қулай имконият яратади.

Айниқса, у алоҳида ёрдамга муҳтож болаларнинг атрофдагилар билан мулоқотда бўлиши, ижтимоий муҳит талабларига жавоб бера оладиган бўлиб улғайиши, ўз кундалик-маиший эҳтиёжини қондира олиш кўникмаларини эгаллаши, ҳаётга мослашиб, умумтаълим мактабларида соғлом тенгдошлари билан тенг шароитларда ўқий олиши, улар билан ўзаро дўстона муносабатга

киришиши, дарсларни ўз вақтида ўзлаштириши, топшириқларга масъулият билан ёндашиши учун қулайликлар туғдиради.

Инклюзив таълим нафақат ногирон болалар ўртасида, балки соғлом турмуш тарзига асосланган оилада тарбияланаётган болалар ўртасида, мактабгача таълим муассасаларида, мактабларда, академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ҳам фанларни ўзлаштириш даражаси турлича бўлган ўқувчилар учун қулай имкониятлар ярата олади. У орқали ўқувчиларнинг бири-бирига ижобий таъсир кўрсата олишига эришиш яхши натижа келтиради. Лекин баъзан соғлом болалар билан ногирон болалар орасидаги тафовут сезилиб қолиши, ногирон бола ўз тенгдошларига қўшилмай, тортиниши, ўз имкониятларидан фойдалана олмаслиги сабаб уялиб туриши, камситилиши, айримлари эса оилада ҳаддан ташқари эрка ўстирилганлиги туфайли қайсарлик, инжиқлик қилиши кузатиладики, бундай шароитда таълим амалиёти ва таълим хизматларини ташкиллаштиришда ўзгаришлар қилишга тўғри келади.

Буларнинг барчаси инклюзив таълим жараёни ўзига хос мураккабликларга эга эканлигини ва шу соҳада ишлайдиган ўқитувчилар, синф раҳбарлари, тарбиячилар, касбий маҳорат усталари зиммасига жиддий талаблар ва масъулиятлар юклашини ойдинлаштиради. Олиб борилган изланишлар ва тадқиқотлар асосида инклюзив таълим технологиясига қуйидагича таъриф бериш мумкин: «Инклюзив таълим технологияси (ИТТ) – бу узлуксиз таълим тизимида махсус ёрдамга муҳтож болалар ва ёшлар учун меҳрибонлик билан тизимли ёндашадиган, индивидуаллашган, шароитга қараб ўзгарувчан, махсус ўқув дастурлари, материаллари, воситалари ва методлари ёрдамида таълим-тарбиянинг педагогик-психологик жиҳатларини замонавий талабларга мос олиб бориладиган жараёндир» [6].

Инклюзив таълимни оиладан мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув муассасаларида жорий этиш натижасида имконияти чекланган инсонларга нисбатан умумий муносабат ўзгараётгани маълум бўлди. Бу эса уларнинг ҳаётда муваффақият қозониши учун омил бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Имконияти чекланган инсонлар учун ишлаб чиқилган ва жамиятга режали асосда жорий этилаётган инклюзив таълим стратегияси ўқишнинг узлуксиз ва муттасиллигини таъминлайди. Оила – болалар боғчаси – мактаб – касб-ҳунар коллежи – иш билан таъминлаш – ушбу тизим келажакда ота-оналарга имконияти чекланган болаларини умумтаълим муассасалари ва олий ўқув юртларига бемалол, хавфсирамасдан олиб келишлари учун замин яратади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Қонуни.
2. Арипова Ш.Д. Болалар нутқининг грамматик қурилишини ривожлантиришда коррекцион-педагогик иш тизими. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореф. – Т., 2018. - 58 б.
3. Арсланова М.М. Имконияти чекланган болаларни оилавий ҳаётга тайёрлашнинг айрим методологик масалалари. “Халқ таълими” илмий-методик журнали. 2018. № 4. 128-132 бет.
4. Гончарова Е.Л., Никольская О.С., Кукушкина О.И. Дети с особыми образовательными потребностями в системе понятий культурно-исторической психологии // Альманах Института коррекционной педагогики. 2019. Альманах № 39
5. Назарова Н.М, Моргачёва Е.Н, Фуряева Т.В Сравнительная специальная педагогика. 2 – е издание. Академия. М.: 2012.
6. Шомахмудова Р.Ш. / Махсус ва инклюзив таълим / - Т.: 2017. 214 б.
7. Шомахмудова Р.Ш. ва б. Имконияти чекланган болаларни инклюзив таълимда ўқитиш услублари. Услубий тавсиянома Т.: 2008. 90 б.
8. Шомахмудова Р.Ш. ва б. Инклюзив таълимнинг назарий ва амалий асослари. Ўқув методик қўлланма Т.: 2007. 52 б.
9. Якубжанова Д.Б. Бўлажак дефектологларда касбий ижодкорликни ривожлантириш технологияси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т.: 2017. – 54 б.
10. Farrel.P The Impact of Research on Developments in Inclusive Education. 2004.

